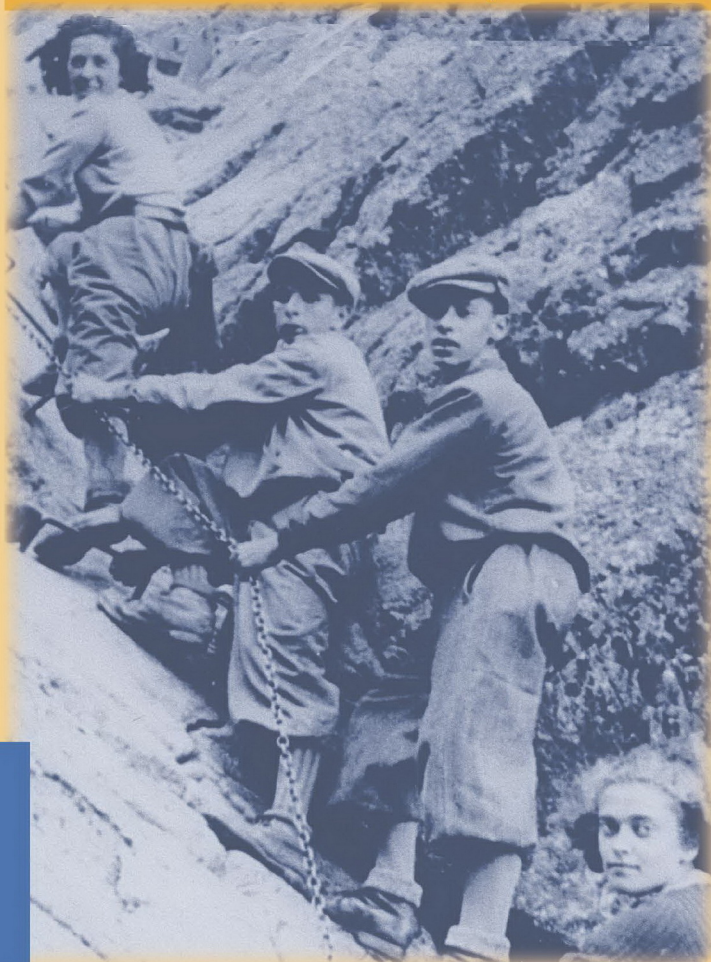

עידו בסוק

תחיית הנעורים

משפחה זחינוך ביהדות פולין
בין מלחמות העולם

מרכז זלמן שזר

עידו בסוק

תחיית הנעורים

‘ויום אחד גִּזְלַת נְעוּרֵי לִי הִשִּׁיבִי’
(ח"נ ביאליק, אֶפֶר)

עידו בסוק

תחיית הנעורים

משפחה וחינוך ביהדות פולין בין מלחמות העולם

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' מוטי גולני, פרופ' אלימלך הורוביץ,
פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל
מרכות המערכת: מעין אבינרי־רבהון

עריכה לשונית: זהבה כנען

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

בית שלום עליכם

הקרן ע"ש אלכסנדר ר' דושקין במכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן,
האוניברסיטה העברית בירושלים

מסת"ב 9-323-227-965-978

מספר קטלוגי 185-651

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ה

Printed in Israel, 05/2015

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	הקדמה
11	מבוא: דרכים בחקר אוטוביוגרפיות של צעירים
12	דפוסיות ואותנטיות בסיפורים עצמיים
16	שאלות שהאוסף מאפשר חדשנות בפתרון
21	תיחום נושאי הספר ומקורותיו
23	כתיב, תעתיק ואופן אזכור
25	מתווה לתולדות יהודי פולין בין המלחמות
25	פולין החדשה: תחייה מתוך מציאות שסועה
27	כלכלה ומדיניות בפולין החדשה
28	שלבים בהתפתחות המערכת הפוליטית בפולין החדשה
29	'יהודיות' פולין השונות בעקבות תקופת החלוקה
30	אפיונים דמוגרפיים-כלכליים של יהודי פולין
31	תפיסות שונות של לאומיות יהודית
34	אל מול האנטישמיות: בעשור הראשון ובעשור השני
35	תגובות היהודים לאנטישמיות בעשור השני

חלק ראשון

המשפחה: מיצוב חברתי, מערכות יחסים ודרכי חינוך

39	מבוא: מחקר המשפחה היהודית – מקורות ומתודולוגיות
44	פרק ראשון: השפעת המיצוב המעמדי של המשפחה על הצעירים ועל יחסיהם החברתיים
44	החברה המעמדית המסורתית בתהליכי תמורה
46	אפליה ותיוג בחברה המסורתית ובחברה המתחדשת
51	יחס אל דמויות הסבים ואל אורחות חייהם
57	הסיבות להבדלים ב'עיצוב' דמויות הסבים
62	פרק שני: דרכי הגידול והחינוך של הילדים
62	הגדרת משפחה מסורתית בקהילה היהודית בפולין

- היחס להצטרפות ילד חדש למשפחה 62
 גורמים שקבעו את היחס ללידת הילד 64
 תפיסות היסוד של חינוך הילדים וביטויין הלכה למעשה 67
 פרקטיקות 'משלימות': נוהגי עידוד ופתיחות כלפי הילדים
 במשפחה 85
 סיכום 93

חלק שני

מערכות החינוך: החדרים, בתי הספר והגימנסיות

- מבוא: חינוך יהודי וחינוך ליהודים 99
- פרק שלישי: הלימודים ב'חדר' לסוגיו 103
 החדר המסורתי 103
 תיאורי החדר: טופוגרפיה, אדמיניסטרציה, פדגוגיה 105
 מבט אוהד של כותבים על החדר המסורתי 114
 החדרים החדשים והחדושים בחדרים ה'ישנים' 117
 החדרים החדשים בין המלחמות: המשך או מהפכה? 122
 סיכום 127
- פרק רביעי: בית הספר העממי הפולני, גימנסיה, סמינר למורים 129
 מבנה בסיסי, רפורמה ואידאולוגיה חינוכית 129
 יחס ההורים והילדים היהודים לחובת הלימודים בבית הספר הפולני 134
 הפדגוגיה והיחסים עם המורים על פי הכותבים: ההיבט הביקורתי 139
 הבעיה הבין-אתנית בבית הספר: יהודים ומיעוטים אחרים 145
 בית הספר הפולני כמחולל מהפכה בעולמם של תלמידים יהודים 154
 סיכום 161
- פרק חמישי: בתי הספר והגימנסיות של תרבות ויבנה, בתי ספר משלימים לעברית 164
 נסיבות צמיחתם של בתי הספר של רשת תרבות 164
 חבלי הלידה של רשת תרבות: יעדים רשמיים ודרכי חינוך בפועל 166

דידקטיקה מתקדמת והינוך חדש 171
תחושת קרבה של התלמידים למוסד בשל יהודיותו, עבריותו
וציוניותו 175
סיכום 178

פרק שישי: בתי ספר יהודיים דו־לשוניים (פולנית-עברית) 179
'פנים לכאן ולכאן': ייחודן של הגימנסיות הדו־לשוניות 179
מאפייני הפדגוגיה והיחסים בין מורים לתלמידים 179
יחס התלמידים למקצועות היהדות 185
יתרונותיה הייחודיים של הגימנסיה הדו־לשונית 186
סיכום 187

פרק שביעי: בית הספר היידי, גימנסיה יידית, קורסי ערב בידיש 188
רשת בתי הספר של ציִשאָ: מאפיינים כלליים 188
דימוי ציִשאָ בעיני ההורים 189
תנאי הלימוד במוסדות הרשת 193
החדשנות החינוכית של הרשת 195
לבטים ביישום ערכי החינוך החדשים 200
דמות בית הספר של ציִשאָ בעיני כותבי האוטוביוגרפיות 201
סיכום 203

חלק שלישי

תנועות הנוער וארגונים מקבילים

מבוא: תנועות הנוער היהודיות בפולין בין המלחמות 207
ההתחלות 207
זרמי יסוד וחתכי משנה 209
פרק שמיני: תנועות והתאגדויות של ילדים ונוער כחלק מזיקה ל'עניין הכלל' 212
זיקות מגוונות 212
המסגרות החלופיות 217
סיכום 229

- פרק תשיעי: ההצטרפות לתנועות ילדים ונוער: גורמים פסיכולוגיים וחברתיים 231
- השפעתם של בני משפחה בוגרים 232
- אופי מעמדי וברירה מעמדית בתנועות הנוער 245
- הצטרפות לתנועות נוער על רקע פסיכולוגי נעורים 257
- סיכום 266
- פרק עשירי: ערכים ותכנים משותפים של תנועות נוער בעלות אידאולוגיות שונות 268
- הסיבות לדמיון ולקרבה על רקע פיצול אידאולוגי 268
- סיכום 277
- פרק אחד עשר: תנועות הנוער הציוניות כיורשות יהדות העבר 279
- העברת הכריזמה מן ה'קהל' לתנועות הנוער 279
- עיצוב אורח חיים טוטלי ברוח התנועה 287
- סיכום 290
- האוטוביוגרפיות כחומר מחקרי: מבט כללי 291
- יתרונות האוטוביוגרפיות והיחוד שבשיטת חקירתן 291
- כללים מנחים בטיפול בחומר 293
- במה מחדש המחקר ובמה הוא מאשר ומחיה את הידוע? 298
- נספח: רשימת מחברי האוטוביוגרפיות 301
- רשימת מקורות 333
- מקורות ראשוניים מן התקופה 333
- ספרות מחקר 333
- אנציקלופדיות 348
- מפתח שמות ועניינים 349

הקדמה

בשנות השלושים של המאה העשרים קיים מכון ייווא בוויילנה שלוש תחרויות של חיבורים אוטוביוגרפיים, וצעירים וצעירות יהודים שלחו למעלה משש מאות אוטוביוגרפיות לתחרויות. ספר זה מתאר היבטים מרכזיים בחוויית חייו של דור הצעירים היהודים בפולין בין מלחמות העולם, כפי שהם משתקפים בחיבורים אלה. הוא דן במשפחה היהודית ובמערכות היחסים שבתוכה; במערכות החינוך – החרדים, בתי הספר והגימנסיות; בתנועות הנוער והילדים ובארגונים מקבילים כמו חוגי ספר, מועדוני ספורט ומסגרות נוער של איגודים מקצועיים; בערכים ובתכנים משותפים של תנועות הנוער השונות בכלל והציוניות בפרט. החיבורים האוטוביוגרפיים מציגים את מכלול הנושאים הזה בדרך ייחודית, שאינה מצויה במקורות ההיסטוריים הרגילים.

הספר מרבה לשאוב מספרות העוסקת בדמוגרפיה, בכלכלה ובפוליטיקה, אך הוא מהפך במידת־מה כלפי חוץ את 'בטנת המעיל' הרגילה של המחקר ההיסטורי: מה שהוא על פי רוב עיקרו של מחקר זה הופך כאן לגבולות חיצוניים שבמסגרתם מתרחש הסיפור העיקרי – דרמת יחסי האנוש. מן התעודות האישיות הנחקרות בעבודה זו מצטייר צלמה של התקופה כעשיר, 'מבלבל' ומבחינה מסוימת לא נוה להיסטוריון של דרך המלך, שהיה רוצה אולי להכיל את ההתפתחויות בעת הזאת במסגרת קטגוריות ועקרונות מוגבלים ובהירים. עולה כאן תמונה עתירת ניגודים של חברה יהודית בעת זעזוע ותמורות גדולות, חברה שיש בה גם סטגנציה רבה ושמירה על ערכים ישנים וגם פריצת דרך, ערעור גדרות וגילויים מובהקים של יצירה והתחדשות.

מחקרי מתבסס על הכרה ביתרונות הייחודיים שיש לכתיבה וזיכרונות של אנשים צעירים, שאין בה רבים מן הליקויים המיוחסים לאוטוביוגרפיות ולזיכרונות של אנשים מבוגרים וקשישים. צעירים, הכותבים את סיפור חייהם בגיל הנעורים או העלומים, בעודם נאבקים על בניית זהותם העצמית ושרויים בהתלבטות לגבי יחסם לעולם ההורים, כותבים באופן שונה, חושפני ונוקב הרבה יותר מאנשים בני שישים–שבעים, המעלים על הכתב את פרשת יחסיהם עם הוריהם שכבר מתו (או תכופות, במקרה זה, נרצחו בשואה). האוטוביוגרפיות של הצעירים מצטיינות בדרך כלל במוחשיות, בדחיסות הפרטים ובחשיפה כנה של קונפליקטים קשים ואירועים כואבים, וכך מאפשרות להיסטוריון לחדור אל הגוונים השונים של 'נפש' התקופה.

החד־פעמי שבאוטוביוגרפיה מצא במחקר זה לא אחת את הבהרתו, או לפחות את מסגרתו, בידוע ובמוכר מן הידע ההיסטורי, והידע ההיסטורי מצא את הבהרתו, את

הקדמה

גוונים המדויקים יותר ואת קישוריו והסתעפויותיו בזכות החומר החדש. באוטוביוגרפיות מתבלטים ההבדלים בין שלושת אזורי התרבות של יהדות פולין – גליציה, אזור המזרח (ה'קרסי') ופולין הקונגרסאית – בדרכי ההתייחסות לילדים במשפחה, באופני החינוך, ובעמדות כלפי הדת מצד אחד וכלפי האידאולוגיות המודרניות מצד אחר. לצד זה יש עניין רב במסקנות שניתן להסיק מהן לגבי קווי האופי המאחדים את הנוער היהודי בעת ההיא בויקה שלו לציבור או לקהילה היהודית, על רקע מה שההיסטוריה המקובלת מציגה כפיצול פוליטי וכשסע אידאולוגי חריף בקהילה היהודית.

תודתי נתונה למדריכתי בעבודת הדוקטורט, פרופ' (אמריטה) דליה עופר מן המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים; לפרופ' אברהם גוברשטרן מן התכנית ליידיש באוניברסיטה העברית; לפרופ' (אמריטוס) עזרא מנדלסון מן המכון ליהדות זמננו ולפרופ' (אמריטוס) הרווי גולדברג מן החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. ייזכרו לטובה גם פרופ' תמר רפפורט מבית הספר לחינוך ופרופ' יורם בילו מן החוג לפסיכולוגיה.

תודה וברכה לפרופ' ישראל ברטל ולפרופ' שאול שטמפפר מן החוג להיסטוריה של עם ישראל על תמיכתם ועצתם הטובה; למכון ליהדות זמננו, למרכז לחקר האנטישמיות על שם וידאל ששון באוניברסיטה העברית, למרכז גבולין של המרכז לחקר יהדות מזרח אירופה ולמרכז דינור – כולם באוניברסיטה העברית, ולמכון הבונד על שם גוטאיינר באוניברסיטת חיפה – על מלגות שונות שזיכו אותי בהן. במהלך כתיבת עבודת הדוקטורט זכיתי גם בפרס על שם יצחק ארצי מיסודו של דן דויד, אוניברסיטת תל אביב, ובפרס פרידן מטעם המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.

אני מכיר טובה לעובדי הארכיונים: מנהלו לשעבר של ארכיון ייוף בניו יורק, מר מארק וֵב (Web), והמנהלת הנוכחית גב' פרומה מוהרר (Mohrer), וכן למר לאו גרינבאום ולגב' רבקה שילר; לגב' אנה סטאוסנוביץ' (Stausnowicz) מן הספרייה הלאומית בוורשה (Biblioteka Narodowa), ולמנהלת הפורשת של הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים, גב' הדסה אסולין, על יחסם האדיב ועל נכונותם לסייע. ממורי באוניברסיטה העברית – ליידיש: ד"ר נתן כהן וחנן בורדין, ולפולנית: ד"ר חנה וולוביץ' – ספגתי את הבסיס ההכרחי לקריאה באוטוביוגרפיות ובחומר נוסף, עדות מרתקת לתרבות התלת-לשונית של יהדות פולין בתקופה שחקרתי.

ומעל לכול – תודתי נתונה להוצאת הספרים של מרכז זלמן שזר ולעומד בראשה, מר צבי יקותיאל, על ההוצאה הנאה של ספרי. מעין אבני-דבון סיעה במסירות בריכוז הספר; יחזקאל חובב ליווה את תהליכי הפקתו בעין מקצועית והעיר הערות חשובות. זהבה כנען הייתה העורכת הלשונית ובוועד כנען התקין את המפתח; שניהם עשו את עבודתם בטעם טוב ובתבונה. יבואו כולם על הברכה.

תחיית הנעורים – משפחה וחינוך ביהדות פולין בין מלחמות העולם

מבוסס על כמאה וחמישים חיבורים אוטוביוגרפיים ששלחו צעירות וצעירים לשלוש תחרויות חיבורים של מכון ייווא בוילנה בשנות השלושים של המאה העשרים. הוא מתאר היבטים מרכזיים בחוויית חייו של דור הצעירים היהודים בפולין בין מלחמות העולם: המשפחה היהודית ומערכות היחסים שבתוכה; מערכות החינוך – החדרים, בתי הספר והגימנסיות; תנועות הנוער והילדים וארגונים מקבילים כמו חוגי ספר, מועדוני ספורט ומסגרות ייחודיות לנוער של איגודים מקצועיים; ערכים ותכנים משותפים של תנועות הנוער השונות בכלל והציוניות בפרט.

תחיית הנעורים שם דגש על דרמת יחסי האנוש המתגלה באוטוביוגרפיות, הכתובות באופן חושפני ונוקב ומצטיינות במוחשיות, בפרטים רבים ובחשיפה כנה של עימותים קשים ואירועים כואבים. מן התעודות האישיות מצטייר צלמה של התקופה בבהירות ובחדות: חברה יהודית עתירת ניגודים בתקופה של זעזוע ושל תמורות גדולות, חברה שיש בה גם שמירה על ערכים ישנים וגם פריצת דרך, ערעור גדרות וגילויים מובהקים של יצירה והתחדשות.

ד"ר עידו בסוק הוא משורר, מתרגם וחוקר ספרות והיסטוריה. ספרי מחקר קודמים שלו: "בצל פרדסים על אדמה מצורעת" (1996); "עלילות נעורים – מבחר אוטוביוגרפיות שכתבו בני נוער יהודים בפולין בשנות השלושים" (תשע"ב). השלים לאחרונה כתיבת ביוגרפיה של המשורר שאול טשרניחובסקי.

על העטיפה: טיול של חברי "עקיבא" להרי הטאטרה, פולין, קיץ 1939. באדיבות משואה, המכון הבינלאומי להוראת השואה.

0 01850000651 4
דאנאקורד 185-651

תאריך הופעה: מאי 2015
מחיר מומלץ: 85 ₪